

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Методика проведення психологічної експертизи
в різних галузях психології**»

обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

**Тема № 8. Специфічні види судово-психологічних експертиз і
тенденції їх розвитку.**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології – Протокол №8 від 15.08.2023

Розробник:

1. Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, Маннапова К.Р.

Рецензенти:

1. Професор кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, доктор психологічних наук, професор Кузнецов М.А.
2. Доцент кафедри соціології та психології педагогіки факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції:

1. Поняття про зміст і сутність психологічної експертизи.
2. Основні поняття експертної діяльності психолога.
3. Підстави призначення судово-психологічної експертизи.
4. Характеристика основних видів психологічних експертиз:
 - 4.1. Психолого-психіатрична експертиза.
 - 4.2. Медико-психологічна експертиза.
 - 4.3. Психолого-дефектологічна комплексна експертиза.
 - 4.4. Психолого-педагогічна експертиза.

Рекомендована література

Основна:

1. Буняк Н. А. Медико-психологічна експертиза та медико-педагогічна експертиза [Електронний ресурс] // Психологічна експертиза: навч. посіб. / Н. А. Буняк. – Тернопіль, 2017. – С. 76–92. – Режим доступу: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/25569>
2. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза: навч. посіб. / О. В. Землянська : МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ Х. : ХНУВС, 2012. 300 с.
3. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи: (Монографія). – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2019. – 367 с.: ил., табл. – Бібліогр.: с. 352–364.
4. Крюкова М. А., Єлховський І. В. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології) / М. А. Крюкова – Одеса: Фенікс, 2021. – 61 с.
5. Лапченко І. О. Психологічна експертиза в освіті [Електронний ресурс] / І. О. Лапченко // Значимість психології в сучасному суспільстві: сутність і проблеми розвитку : матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 9–10 груд. 2016 р. – Одеса, 2016. – С. 84–87. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/psy/14dec2016/14dec2016.pdf#page=84>
6. Психологічна експертиза [Електронний ресурс]: наук.-допом. бібліогр. покажч. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека ; уклад. Л. Дейнека. – Електрон. текст. дані. – Луцьк, 2021. – 80 назв.
7. Перепічка О. І. Комплексна експертиза та комплекс експертиз: порівняльний аналіз освіти [Електронний ресурс] / О. І. Перепічка // Криміналістика і судова експертиза : міжвід. наук.-метод. зб. / М-во юстиції України, Київ. н.-д. ін-т судових експертиз. – Київ, 2013. – Вип. 58(2). – С. 123–126. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58\(2\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58(2)_25)
8. Черезова І. О. Особистісна та професійна готовність психолога до експертної діяльності [Електронний ресурс] // Психологічна експертиза : навч. посіб. / І. О. Черезова. – Бердянськ, 2018. – С. 17–25. – Режим доступу: <http://bdpu.org:8080/handle/123456789/265>

9. Яблонський А. І. Гуманітарно-психологічна експертиза в контексті професійної діяльності психолога [Електронний ресурс] / А. І. Яблонський // Теорія і практика сучасної психології : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2019. – № 5, т. 1. – С. 81–86. – Режим доступу: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/5_2019/part_1/5-1_2019.pdf#page=81

10. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. академіка АПрН України доктора юридичних наук, професора О. М. Бандурки. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Допоміжна:

11. Керевич О. В. Особливості призначення судових експертиз для встановлення індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного (обвинуваченого) [Електронний ресурс] / О. В. Керевич // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 2. – С. 31–36. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_2_5

12. Кобера А. В. Теоретичні аспекти судово-психологічної експертизи емоційних станів [Електронний ресурс] / А. В. Кобера // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Серія: Психологія і педагогіка. – Острог, 2010. – Вип. 16. – С. 113–119. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2010_16_14

13. Назаров О. А. Проблемні питання порядку проведення атестації судових експертів-психологів відповідно до чинного законодавства України [Електронний ресурс] / О. А. Назаров // Наука і освіта. – 2014. – № 7. – С. 123–127. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_7_30

14. Мотлях І. О. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як можливе джерело доказів / І. О. Мотлях // Право та державне управління : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т ; голов. ред. А. О. Монаєнко. – Запоріжжя, 2011. – № 4. – С. 117–120.

15. Сікорська Л. Б. Особливості психологічної експертизи неповнолітніх підозрюваних у злочинах в контексті організованої злочинності / Л. Б. Сікорська // Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 трав. 2010 р. / Львів. держ. ун-т внутр. справ ; [відп. за вип. М. Й. Варій]. – Львів, 2010. – С. 192–195.

16. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика: навчальний посібник / Ю.М. Чала, А.М. Шахрайчук. — Харків: НТУ «ХПІ», 2018. —246 с.

Інформаційні ресурси в інтернеті:

17. Пошукова система Google Академія (Google Scholar)
<http://scholar.google.com>

Текст лекції:

1. Поняття про зміст і сутність психологічної експертизи.

Сучасній психологічній науці притаманна надзвичайно висока диференціація. Сформувались цілі галузі психологічної науки – педагогічна, соціальна, юридична (у тому числі судова), клінічна психологія, геронтопсихологія, інженерна психологія і цілий ряд інших. Кожний такий галузі властивий свій окрий предмет, вироблені спеціальні методи дослідження. У той же час теоретичною та методологічною базою для всіх галузей психологічної науки є загальна психологія, розроблений нею категоріальний і понятійний апарат, загальні методи психологічного дослідження. Ця теза справедлива і щодо теорії психологічної експертизи.

Постулати загальної психології важливі для побудови спеціальних методів психологічного дослідження. Серед постулатів виділяють:

- ☐ відповідність висновків фактами реальної дійсності;
- ☐ перевірюваність висновків;
- ☐ прогностичну функцію психологічного дослідження.

Відповідність психологічної експертизи постулатам означає, що будь-який спеціальний метод, застосовуваний в ході дослідження, повинен бути апробований, науково обґрунтований, а використовувана експертом методика дозволяла б не тільки виявити властивості, стан особистості в момент дослідження, але й дати професійну оцінку на майбутнє чи минулий час (останнє особливо актуально для судово-психологічної експертизи – в більшості випадків експерт змушений дослідити події, дії, що мало місце в минулому).

Таким чином, для отримання психологічної експертизи – як спеціального психологічного дослідження – найважливішою характеристикою є відповідність розробленим загальною психологією категоріям, постулатам, принципам. У ході будь-якого психологічного дослідження (експертизи в тому числі) застосовуються психологічні закони та закономірності, а загальний об'єкт і спільний предмет розроблений від об'єкту і предмету загальної психології.

Підкреслимо, що поняття психологічного дослідження і психологічної експертизи не збігаються. Будь-яка психологічна експертиза є спеціальним психологічним дослідженням, але не всяке психологічне дослідження є експертизою. Психологічне дослідження становить ядро експертизи і підпорядковане принципам, законам і закономірностям науки психології.

Експертиза як вид діяльності психолога відрізняється від консультування, діагностики й наукового дослідження. Водночас, дотепер не існує однозначної систематизації експертної методології, що описана в професійних виданнях. Така ситуація призводить до того, що замовники експертиз не мають чітких критеріїв вибору експертів і оцінки наданих експертиз.

Самі експерти, що беруться за експертні завдання, також не опираються на загально визнану й усталену методологію.

Експертизою у загальному розумінні називають дослідження яких-небудь питань, рішення яких вимагає застосування спеціальних пізнань у

певній галузі. Експертизу проводить експерт – досвідчена і компетентна в конкретній галузі особа, що володіє спеціальними знаннями, як правило, незалежна від замовника експертизи. Експертиза – порівняно нове явище, яке користується великим попитом в різних галузях практики та суспільного життя.

Експертна діяльність розглядається як важлива складова професійної діяльності психолога: експертні функції вводяться в посадові обов'язки, розробляються й реалізуються програми професійної підготовки експертів.

Основним джерелом інформації в ситуації експертизи виступає експерт. Тому експерт виступає професіоналом найвищого рівня, чий авторитет та сумлінність не викликають жодних заперечень. Подібний рід діяльності вимагає розвинених професійних якостей психолога, спеціальної підготовки, а в деяких випадках, перепідготовки. Експерт повинний мати відповідну освіту та високу кваліфікацію, досвід успішної та різнобічної професійної діяльності.

У ході психологічної експертизи, експерт за допомогою спеціальних методів встановлює різні факти психологічної природи (властивості особистості, установки, домінанти поведінки, особливості пізнавальних процесів і т. д.). Такі факти є проміжними й самі по собі – у відриві від висновку експерта – ніякого доказового значення в судовому процесі не мають. Суд не вправі, посилаючись, наприклад, на виявлену експертом властивість сугестивності, зробити висновок про нездатність суб'єкта до вільного прийняття рішення в заданій ситуації. Для цього необхідна професійна оцінка спеціальних фактів у їх сукупності. Виявлення проміжних фактів – необхідний етап спеціального дослідження, що дозволяє експерту зробити остаточний висновок на поставлене судом питання.

Спеціалізація «Клініко-психологічна експертиза» створюється з метою отримання більш поглиблених професійних знань і компетенцій у такий прикладної галузі клінічної психології як експертна діяльність.

Серед завдань, що вирішуються клінічним психологом в охороні здоров'я, однією з основних є його участь в проведенні різних видів експертиз. У цій роботі клінічний психолог є одним із суб'єктів спільної діяльності з фахівцями інших профілів. Клінічні психологи активно беруть участь у комплексних медико-психолого-педагогічних, психолого-психіатричних, медико-соціальних, військових та інших видах експертизи.

Особливо професійна компетентність клінічних психологів затребувана в судовій експертизі. Основним змістом експертного психологічного висновку є не сама по собі оцінка ступеня зниження тих чи інших психічних функцій, а якісний-структурний аналіз змін психічної діяльності випробуваного, результати якого і повинні співвідноситися з особливостями психологічної структури діяльності, по відношенню до якої проводиться експертиза.

Основними видами експертних завдань, що стоять перед клінічними психологами є:

□ при проведенні медико-соціальної експертизи – врахування порушених і збережених компонентів психічної діяльності; співвідношення психологічного статусу з професіограмою і психологічними вимогами тієї чи іншої професії.

□ у військово-медичній експертизі – придатність до військової служби, вибір роду військ тощо.

□ при проведенні судово-психологічної, психолого-психіатричної та психологічної експертиз – діагностика психічних станів, характерологічних і особистісних особливостей, темпераменту і т. д.

□ у медико-психолого-педагогічній експертизі здійснюється з метою прогнозу розвитку дитини і рекомендації форм навчання і корекції психіки.

2. Основні поняття експертної діяльності психолога.

Під експертизою в широкому сенсі слова зазвичай розуміють проведення експертом або групою експертів дослідження характеристик певного об'єкту для підготовки прийняття рішення. Відмінною особливістю експертизи як процедури вимірювання є те, що в якості «приладів» виступають люди, фахівці у певній галузі знань, так як самі об'єкти або їх характеристики суб'єктивні або поки не існує об'єктивних приладів.

Сфери застосування знань фахівців-експертів різноманітні: управління соціальними процесами, регіональне планування і прогнозування, визначення професійної придатності, визначення ступеня працездатності та інвалідності, слідча і судова практика і т. д.

Для кращого розуміння змісту експертної діяльності слід ознайомитись з основними поняттями, які розкривають сутність цього напрямку роботи клінічного психолога. Такими є:

Експерт (від лат. *expertus* – досвідчений) – компетентна особа, що має спеціальний досвід в конкретній галузі та приймає участь в дослідженнях в якості джерела безпосередньої інформації.

Статус експерта – сукупність прав та обов'язків, повноваження і відповідальність експерта, визначені законом.

Експертиза (від лат. *expertus* – досвідчений) – дослідження спеціалістом (експертом) яких-небудь питань, рішення яких вимагає пізнання в галузі певної науки із наданням науково-обґрунтованого й мотивованого висновку.

Експертиза психологічна – вид психологічного дослідження, яке проводить досвідчена особа (психолог-експерт), на основі спеціальних знань з психології, з метою надання експертного висновку.

Задача психологічної експертизи – прийняте експертом-психологом завдання, яке містить його мету, що викладена в питанні і умови її досягнення.

Умови вирішення експертної задачі – початкові дані психологічної експертизи і спеціальні знання експерта-психолога, що використовуються при вирішенні конкретної експертної задачі.

Експертний метод – комплекс логічних та математичних процедур, спрямований на отримання від експертів інформації, її аналіз і узагальнення з метою підготовки і прийняття компетентного рішення. Суть методу полягає у проведенні експертами аналізу проблеми з якісною і кількісною обробкою результатів індивідуальних експертних оцінок.

Експертна оцінка – науково-обґрунтоване й мотивоване експертне судження.

Етапи експертної оцінки – взаємопов'язані між собою процедури, за допомогою яких реалізується експертний метод.

Висновок психологічної експертизи – процесуальний документ, у якому викладаються висновки експерта-психолога (експертів), який проводив психологічну експертизу, вказуються обґрунтування, умови її проведення і описується процес експертного дослідження (методи, методика, стадії тощо).

Експертиза судова – це особлива процесуальна дія, що суворо регламентується законом. У ст. 75 КПК України йдеться про те, що експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні по справі потрібні наукові, психологічні або інші спеціальні знання. Під спеціальними знаннями розуміються ті знання, які пов'язані з певною спеціальністю і спеціалізацією. До цих знань як атрибуту судової експертизи не відносяться юридичні знання, за винятком криміналістичних, які можуть використовуватися при проведенні криміналістичної експертизи.

Експертиза судово-психологічна – одна з головних форм практичного застосування спеціальних психологічних пізнань у кримінальному процесі. Проводиться за постановою слідчого або за визначенням суду відповідно до норм кримінально-процесуального кодексу щодо психічно здорових обвинувачуваних, свідків і потерпілих.

Загальний предмет судово-психологічної експертизи – особливості психічної діяльності, дослідження яких має значення для встановлення істини в кримінальних справах. Окремими предметами її можуть бути: 1) діагностика наявності або відсутності в обвинувачуваного афекту в момент здійснення злочину; 2) принципова здатність свідків і потерпілих – у першу чергу дітей – правильно сприймати важливі для справи обставини і давати про них правильні свідчення.

Експертиза судово-психологічна – це дослідження, що надає допомогу в рішенні фундаментальних процесуальних питань щодо провини особи, кваліфікації злочинів, індивідуалізації відповідальності.

Компетентність судового експерта-психолога – здатність (суб'єктивна можливість) обізнаної особи в галузі психології вирішувати поставлені судово-слідчими органами питання, що належать до предмету судово-психологічної експертизи. Визначається вищою психологічною освітою, спеціальною післядипломною підготовкою, досвідом роботи в галузі судово-психологічної експертизи.

Компетенція судового експерта-психолога – коло питань, які експерт-психолог повинен і може вирішувати на основі спеціальних психологічних знань.

Експертиза судово-психіатрична – один із видів судових експертиз. Об'єднується узагальненістю вихідних теоретичних положень у галузі психіатричної науки, має власний предмет і метод. Проводиться спеціалістом у галузі судової психіатрії за завданням слідчого або суду, для встановлення фактів, що мають значення для справи, встановлення, описання і пояснення яких неможливо без спеціальних психіатричних знань.

Багато складних закономірностей і механізмів психічної діяльності людини, що вивчаються психологією, не є загальновідомими. Для їх констатації і оцінки необхідно проведення кваліфікованого дослідження, що потребує спеціалізованої теоретичної підготовки та професійного володіння спеціальними психологічними методами і процедурами. Спроби вирішення питань, що потребують застосування спеціальних знань, на основі так званого здорового глузду можуть спричинити за собою серйозні слідчі і судові помилки. Подібна практика суперечить ст. ст. 54 і 59 КПК України та положенням процесуальної теорії про неприпустимість поєднання в одному обличчі функцій слідчого і експерта, судді та експерта.

Зрозуміло, висновок психологічної експертизи, як і будь-який інший судової експертизи, не визначає закінчену і юридично певному сенсі жодна з обставин предмета доказування, як він формулюється у відповідних положеннях закону, що не має заздалегідь встановленої доказової сили. Це прерогатива особи, яка здійснює провадження у справі.

Експертиза ж встановлює окремі доказові факти, на основі яких приймаються рішення в кримінальному і цивільному процесах. Рідше проводиться психологічна експертиза в адміністративному процесі, хоча і в ньому виникають психологічні проблеми, так як в центрі цього процесу знаходиться особистість, її взаємовідносини з навколишнім світом, іншими людьми.

3. Підстави призначення судово-психологічної експертизи.

Базою судово-психологічної експертизи є юридична психологія та інші галузі психологічної науки.

Юридична психологія має своїм предметом вивчення психіки людини, яка діє в рамках права, в тому числі й в рамках адміністративного матеріального і процесуального права.

У законодавстві презюмується, що правопорушення скоює психічно здорова, віковозріла людина. Тому основною судовою експертизою, що стосується дослідження особи правопорушника та її протиправної діяльності, є психологічна (проста) експертиза. За осудності правопорушника (чи іншого учасника юрисдикційного процесу) в разі потреби, піддаючи його психологічному дослідженню, мають бути виділені підстави, які слугували б основою для судді (суду), який призначає таку експертизу (правда,

специфікою тут є те, що особа щодо якої призначається експертиза вже могла мати проблеми із соматичним чи психічним здоров'ям, чи затримку в психічному розвитку.)

Про потребу (підставу призначення) в психологічній експертизі свідчать:

☐ наявність особливостей, які свідчать про крайню неврівноваженість, емоційність, агресивність, порушення в таких психічних процесах, як сприйняття, уява, увага, запам'ятовування, відтворення, мислення;

☐ наявність ознак, які свідчать про можливість скоєння правопорушення у стані афекту, стресу, під час провокуючої поведінки потерпілих чи інших осіб;

☐ нерозуміння чи неналежне оцінення соціальної, моральної сутності й значення своїх дій;

☐ сумніви у правдивості показів правопорушника, свідка, потерпілого, базовані на невідповідності характеру ситуації, іншим даним;

☐ невідповідність мотивів характеру скоєного правопорушення; причудливість, незвичність мотивації;

☐ сумніви в авторстві письмового тексту;

☐ різка відмінність поведінки від традиційної, яка відповідає віковій, статевій,

професійній і соціальній групі;

☐ невідповідність поведінки, її характер цілям і мотивам скоєного;

☐ душевна «глухота» правопорушника, свідка чи потерпілого;

☐ явно несприятливі соціальні умови найближчого оточуючого середовища, в якому перебував правопорушник;

☐ різко виражені характерологічні особливості суб'єкта (надмірна в'ялість чи активність, замкнутість чи ейфорія, сором'язливість чи безстыдство та ін.);

☐ незвичність поведінки суб'єкта в момент скоєння правопорушення, дивність зовнішнього вигляду, міміки, жестикуляції, пантоміміки, рухів тіла;

☐ дані, які свідчать про акумуляцію емоційного збудження чи переживань, та ін.

Наведені підстави для призначення судово-психологічної експертизи вказувались нами для кримінального процесу. Але психологічна природа правопорушення, психіка правопорушника виявляються однаково і під час учинення злочинів, і під час скоєння кримінальних, адміністративних чи інших деліктів. Тому вважаємо ці підстави цілком допустимими для призначення судово-психологічної експертизи в юрисдикційному процесі.

Як вказувалось вище, психологічна наука займається в основному психічно здоровими людьми. Психічно хворих людей вивчає психіатрія. Однак у природі крім психічно здорових і психічно хворих людей є ще проміжна категорія людей з акцентуаціями, психопатіями, розумовою відсталістю та вродженими чи набутими соматичними відхиленнями і хворобами, які можуть дезорганізовувати психічну діяльність людини. Ними

займається патопсихологія, спеціальна психологія, психосоматика, тифлопсихологія, дефектологія тощо.

Тому про потребу (підставу) призначення судово-психологічної експертизи в юрисдикційному процесі можуть свідчити:

- ☐ перенесені чи наявні психічні хвороби, які не тягнуть неосудності;
- ☐ відставання рівня психічного розвитку від паспортної норми (вікової норми);
- ☐ перенесені чи наявні соматичні захворювання, особливо інфекційні, хронічні чи невиліковні;
- ☐ олігофренія на стадіях дебільності;
- ☐ порушення психофізичного розвитку (порушення розвитку аналізаторів, затримка психічного розвитку, порушення мовлення, порушення опорно-рухового апарату;
- ☐ педагогічна запущеність;
- ☐ порушення емоційно-вольової сфери психіки

За наявності чи перенесенні вроджених, набутих соматичних чи психічних захворювань, вродженому слабоумстві, педагогічній запущеності, порушеннях психофізичного розвитку знань, вмінь і навичок психолога для їх аналізу вже недостатньо.

Необхідним є спільна експертна робота психолога з іншими фахівцями: психіатрами, лікарями за профілем захворювання, дефектологами, фахівцями з тифло- і сурдопсихології.

У таких випадках має проводитися комплексна експертиза. До експертної комісії крім психолога мають бути залучені психіатри, медики за профілем, педагоги, дефектологи та ін.

В основі комплексних судово-психологічних експертиз лежить об'єктивний процес взаємодії, взаємозв'язку та інтеграції наукового знання. Психологія у процесі свого розвитку не тільки поділяється на різні галузі, а й інтегрується з іншими науками. Зрештою, результатом такої інтеграції є виникнення і розвиток юридичної, медичної, політичної, інженерної психології та ін. Тому, з одного боку, комплексні судово-психологічні експертизи можуть проводитися спільно з психологами і фахівцями інших галузей знань, а з другого – психологами (юридичними) і представниками інтегративних галузей знання – патопсихологами, інженерними психологами, тифло- і сурдопсихологами та ін.

На нашу думку, в суді можуть призначатися психолого-психіатричні, медико-психологічні, психолого-технічні, психолого-педагогічні, медико-психолого-психіатричні експертизи.

Цей перелік може бути розширений за рахунок комплексних психолого-сурдологічних, психолого-тифологічних, психолого-дефектологічних та інших комплексних експертиз.

4. Характеристика основних видів психологічних експертиз:

Серед завдань, що вирішуються клінічним психологом, одним із основних є його участь в проведенні різних видів експертиз. У цій роботі клінічний психолог є одним із суб'єктів спільної діяльності з фахівцями інших профілів. Особливо яскраво виступає комплексність діяльності у вигляді взаємодії та взаємодоповнюваності психіатричного, психологічного, педагогічного, дефектологічного та медичного підходів.

Основним змістом експертного психологічного висновку є не сама по собі оцінка ступеня зниження тих чи інших психічних функцій, а якісно-структурний аналіз змін психічної діяльності випробуваного, результати якого і повинні співвідноситися з особливостями психологічної структури діяльності, по відношенню до якої проводиться експертиза. Важливо виявити не тільки актуальний стан особистості і різних психічних процесів, функцій і станів, але й прогнозувати можливість дорослого, юнака, підлітка, дитини на майбутнє з урахуванням компенсаторних або декомпенсаторних аспектів.

Особливу важливість набуває співвіднесення дефіцитарних проявів психічної діяльності і збережених її сторін із вимогами медико-соціальної, військово-лікарської, медико-педагогічної сфер діяльності, а не тільки констатація їх наявності.

Враховуючи значення клінічного психолога в експертній практиці, у свій час Н.М. Станішевська не без підстав пропонувала виділити в якості самостійного розділу психології експертну клінічну психологію.

Окремо слід виділити актуальну сьогодні діяльність клінічного психолога в різноманітних судових експертизах.

Основне завдання судово-психологічної експертизи полягає в наданні допомоги органам правосуддя при вирішенні питань психологічного змісту. Діяльність судово-психологічної експертизи здійснюється в межах її наукової компетенції та у відповідності з вимогами чинного кримінально-процесуального законодавства. Головна функція судово-психологічної експертизи полягає в отриманні на основі практичного застосування спеціальних психологічних знань і методів дослідження нових фактів, що дозволяють точно й об'єктивно оцінювати індивідуальні особливості психічної діяльності обвинувачених, свідків і потерпілих. Такими даними можуть бути відомості у пізнавальній діяльності (від найпростіших відчуттів до вищих форм мислення), ситуативно обумовлених емоційних реакціях, стійких психічних станах та якостях особистості. Необхідно особливо підкреслити, що судово-психологічна експертиза досліджує головним чином прояви психіки людини, що не виходять за межі норми. Іншими словами, судово-психологічна експертиза проводиться переважно у відношенні психічно здорових людей.

Загальним принципом судово-психологічної експертизи є спрямованість дослідження на аналіз змісту і структури індивідуальної свідомості людей в момент вчинення конкретних вчинків або відображення явищ дійсності.

Всебічне і повне розслідування та судовий розгляд кримінальних справ включає в себе вивчення та аналіз психологічних механізмів поведінки людей, зокрема ступеня її усвідомленості. У тих випадках, коли психологічні питання не можуть бути вирішені на основі професійного і життєвого досвіду юристів, особливо гостро відчувається потреба в проведенні судово-психологічної експертизи.

Розуміння завдань і функцій судово-психологічної експертизи на будь-якому етапі її розвитку визначалося змістом законодавства, в умовах якого вона здійснювалася, методологічними принципами правової науки та різних психологічних шкіл і напрямків.

Розглянемо зміст і специфіку основних видів психологічних експертиз.

4.1. Психолого-психіатрична експертиза.

Психолого-психіатрична експертиза об'єктом має психіку осіб, які перенесли, або в яких очевидне психічне захворювання чи тимчасовий розлад психічної діяльності, або для яких характерна погранична психічна патологія.

Один із найвідоміших фахівців, який досліджував комплексні психолого-психіатричні експертизи, професор Й. Кудрявцев указував, що специфіку предмета цієї експертизи творить спрямованість експертного дослідження на встановлення ефекту (результату) взаємодії опосередкованих особистістю хворобливих (психопатологічних) і не хворобливих (вікових, емоційних, ситуаційних, у тому числі і групових) психічних факторів і визначення на основі врахування особистісного преломлення цієї системної якості найбільш точної і повної міри їх впливу на характер психічного відображення рефлексію і регуляцію юридично значимої поведінки такої особи (підекспертного) в період, який цікавить і слідчого і суд.

У загальнішому вигляді – встановлення особливостей регуляції психічної діяльності і (чи) поведінки суб'єкта правових відносин, характеру його психічного функціонування, яке має юридичне значення. Наведене визначення предмету комплексної психолого-психіатричної експертизи по суті правильне. Але фактом є те, що автор медик за професією, доктор медичних наук постійно наголошує на «правовідносини» й «юридичне значення», що вже ближче до врахування судом результатів комплексної психолого-психіатричної експертизи, ніж до об'єктивно існуючого предмета цієї експертизи. На нашу думку, точнішим визначенням предмета комплексної психолого-психіатричної експертизи є таке, яке вказує на об'єктивний характер патологічних змін психіки під впливом психічних захворювань чи станів, а не на те, яке юридичне значення будуть мати ці зміни. Зрештою, останнє швидше справа юристів, а ніж психологів чи психіатрів.

Ми критично оцінюємо бачення М. Коченова, В. Мельника, С. Цицарева, Я. Яковлева – вони вважали, що комплексна психолого-

психіатрична експертиза має проводитися після психіатричної експертизи, яка установила б осудність у підекспертного та наявність у нього патології чи пограничного стану на час скоєння правопорушення чи проведення експертизи.

Установлення якоїсь черговості породжує дві проблеми:

- 1) затягуються процес розгляду справи по суті, що суперечить принципу «розумних строків» й «економії правосуддя»;
- 2) комплексна психолого-психіатрична експертиза ставиться в залежність від психіатричної.

З огляду на те, що в комплексній психолого-психіатричній експертизі беруть участь і психіатри, і психологи, то така експертиза може дослідити проблеми психологічного характеру, виявити психічні захворювання та хворобливий стан психіки, а також відповісти про наявний чи відсутній психопатологічний стан.

Комплексна експертиза має ширший предмет дослідження ніж проста психологічна чи психіатрична. Тому психіатрична окрема експертиза може проводитися після комплексної. І то для глибшого дослідження (можливо, в умовах стаціонару) в осіб, у яких за комплексною експертизою виявлено серйозні відхилення у психічній діяльності.

Комплексна психолого-психіатрична експертиза характеризується синтетичним характером дослідження об'єкта (психіка людини), який виступає предметом різних галузей знання та може відповісти на питання пограничного між психологією і психіатрією характеру. Тобто тут йдеться про дослідження експертами на базі своїх професійних знань спільного предмета. І об'єкт, і предмет комплексної психолого-психіатричної експертизи існують об'єктивно. Тому, наприклад, не може бути сприйнятий так званий «інформаційний» підхід, запропонований М. Романовим, який указував, що підвищення ефективності спеціального пізнання під час проведення комплексного дослідження досягається з допомогою інформаційної компенсації фахівців різних галузей, оскільки при комплексних експертизах не володіння інформацією одних фахівців компенсується проінформованістю інших.

Очевидно, на рівні психології проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи принцип інформаційної взаємодоповнюваності має місце. Але професійна проінформованість експертів визначається гносеологічними межами наук, у яких вони є фахівцями. І непроінформованість визначає рівень кваліфікації експерта, суть комплексної експертизи, а не її предмет.

Комплексна психолого-психіатрична експертиза може відповісти на питання про психічний стан підекспертного, природи, виду і типу психічної патології, її важкості, глибини, баланс норми і патології у психіці, взаємодії патології психіки з виявами компенсації, захисту в процесі нормальної чи патологічної адаптації до вимог ситуації; сталість психологічних властивостей, рис особистості й динамічних станів психіки особи з

«межовою» психічною нормою, чи «межовою» патологією психіки (виду і глибини емоційних реакцій у момент правопорушення чи ін., індивідуально-психологічних особливостей психопатів чи акцентуованих особистостей, природи і ступеня пограничної розумової відсталості; вплив на особистість психопата, чи акцентуанта, можливість ним сприймати оточуюче, регулювати свою делінквентну чи віктимну поведінку, здатність усвідомлювати значення своїх дій, передбачати їх наслідки і керувати ними.

Слід зазначити, що не всі вчені, особливо психіатри, є прихильниками комплексної психолого-психіатричної експертизи. Наприклад, на думку професора Ю. Метелиці, психіатрична експертиза може вирішувати питання про психічні розлади, які:

- а) зумовили безпомічний стан потерпілої особи;
- б) порушили здатність потерпілого давати показання;
- в) про ступінь тяжкості тілесних пошкоджень, які потягли психічні розлади.

Перші два положення можуть викликати дискусію між психологами, а третє – юристами. Однак названий учений є автором оригінальної ідеї «кримінально-процесуальної дієздатності» та можливості з допомогою судово-психіатричної експертизи її встановлювати, аналізуючи психічні розлади, які б цю дієздатність порушували. Можливо, наведена думка професора Ю. Метелиці підтверджує (правда від протилежного) наше бачення, висловлене вище, про можливість проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи юридичними психологами і психологами-фахівцями з інтегративних психологічних наук.

Тобто таку експертизу проводили б лише психологи, тоді як Ю. Метелиця пише про судово-психіатричну експертизу, яка по суті є комплексною психолого-психіатричною, і, на його думку, її мали б проводити лише психіатри.

Важливим є питання про те, яка експертиза має проводитися щодо осіб із неврозами, іншими невропатологічними відхиленнями. Фундатор радянської патопсихології професор Блюма Зейгарник відносить неврози й іншу невропатологію до предмета патопсихології.

Будучи прихильницею психологічної діяльнісної школи, вона критикує тих психологів, які закономірності розвитку і формування психіки здорової людини виводять з закономірностей розвитку особистості, її мотивації у хворої людини. Навпаки, патологічний матеріал показує відмінність в ієрархії і смислоутворенні мотивів хворої і здорової людини.

Більш того, підкреслює авторка, формування будь-якої форми діяльності не відбувається безпосередньо із мозку, а триває довгий і складний шлях прижиттєвого формування, в якому переплітаються сприйняття природних властивостей і відношень предметів і явищ, соціальний досвід і суспільні норми.

Подібну за смыслом, але іншу за аргументацією позицію висловлював видатний український психіатр і автор першого українського підручника з

судової психіатрії професор Олександр Слободяник. Він писав, що неврози і реактивні стани, які ще називають психогеніями, виникають під впливом гострих або тривалих психічних травм. Характер же неврозів залежить від характеру та інтенсивності психічної травми й особливостей особистості, типу нервової системи.

Можна узагальнити, що у виникненні неврозів та інших невропатологій головним є не пошкодження центральної нервової системи, а психічні травми, які впливають на особистість, її психіку і, як результат, можуть призводити до психофізіологічних дисфункцій.

Так само і психопатії, які теж є предметом патопсихології. Вони в першу чергу є патологіями характеру людини, що виникають завдяки несприятливим впливам в утробний і пологовий період, захворюванням і поганим умовам розвитку в ранньому дитинстві, обтяженій спадковості. Психопатії не є психічними захворюваннями, а виступають аномальними варіантами особистості, які характеризуються сталою дисгармонією психічних властивостей і неадекватністю реакцій на зовнішні подразнення. Тому у психопатів часто порушується поведінка й утруднюється адаптація до оточуючого середовища.

О. Слободяник виділяє несталі, збудливі, гіпертимні, дистимічні, параноїдальні, істеричні, астенічні й перверзні форми психопатій. Психопати, вказує автор, здатні усвідомлювати характер своїх дій і керувати ними, тому вони, як правило, визнаються осудними.

З іншого боку, наявність психопатії дає підстави стверджувати про зменшену чи неповну осудність. Український законодавець, приймаючи КК України, ввів у нього ст. 20, присвячену обмеженій осудності. Такою вважається нездатність повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Напевно, під час прийняття кодексів кримінальних і адміністративних проступків там також має бути введений інститут обмеженої осудності. У будь-якому разі встановлювати підстави для обмеженої осудності має психолого-психіатрична чи інша експертиза.

4.2. Медико-психологічна експертиза.

Не лише психічні, а й соматичні хвороби можуть викликати тимчасові чи постійні зміни особистісних особливостей, як-то: сприйняття, запам'ятовування, відтворення інформації, неадекватність реагування тощо.

Для осіб, які хворіють хронічними соматичними захворюваннями, характерними є особливості тривання психічних процесів і поведінки в цілому.

Щодо людей, які хворіють онкологічними хворобами, характерною є гіперестезія всіх органів відчуття, у них виявляються такі психологічні реакції, як істерична синтєментальність, самовпевненість, озлобленість, бравада хворобою, наростаюча афективність.

Для хворих туберкульозом характерна несталість і лабільність настрою, легка навіюваність, різні переходи від глибокого песимізму і депресії до

нічим не обґрунтованого оптимізму. У цих хворих виявляється підвищений сексуальний потяг, егоцентризм.

Для осіб із вродженими чи набутими дефектами кістково-м'язового апарату (калік), характерними є підозрілість, схильність до маніакальних ідей. Серед них можна виділити дві групи осіб: ті, які вперто й активно діють для компенсації свого каліцтва, і ті, які уникають оточення і замикаються в собі. Як правило, на першому етапі посттравматичного періоду чи дещо пізніше у калік розвивається інтровертивність, дратливість, грубість, озлобленість.

Професори О. Морозов і Л. Крижанівська провели серйозне дослідження ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС і встановили специфіку іонізуючого впливу випромінювання на людей, які ліквідовували аварію та були в її зоні. Вони встановили глибокі функціональні зміни в центральній нервовій системі, що виявились в порушенні пам'яті. Фізіологічні патології зорового нерву викликали зміщення та серйозні зміни у здоровому відчутті та сприйнятті. Зміни кровообігу, зокрема в центральній нервовій системі, викликали порушення свідомості, загально мозкові й менінгеальні вияви. У тих, хто переніс радіаційне опромінення, виявлялися ознаки демієлінізуючого енцефаломієлізу. Серед потерпілих було виділено чотири групи осіб:

- 1) безпосередні учасники ліквідації катастрофи в 30 км зоні;
- 2) переселенці;
- 3) люди, які проживають на території, забрудненій радіоактивними опадами;
- 4) опромінені діти та діти, які народилися від опромінених матерів.

Дані досліджень показали, що у тих, хто постійно проживає на забрудненій території (третя група), під час обстеження в 90% випадків виявлялися нервово-психічні захворювання. У всіх цих людей, у ліквідаторів встановлено вияв чи загострення таких соматичних хвороб, як виразкові гастрити і коліти, холецистити, захворювання щитовидної залози, шкірно-алергічні реакції, захворювання серцево-судинної системи, статеві розлади, катаракти, неврозоподібний стан, астенодепресивний синдром, церебрастенія.

Як наслідок, у «чорнобильців» відмічалось зниження емоційного фону, погіршення пам'яті, астенія, невпевненість, боязливість, афективність (хоч і короткотривала).

Тому, як уже вказувалось вище, комплексна медико-психологічна експертиза має своїм об'єктом психіку людини, а предметом – психічні особливості, стани і процеси людини, яка хворіла або хворіє важкою, хронічною чи невиліковною соматичною хворобою. Ці хвороби можуть викликати постійні чи тимчасові зміни у психіці особи, такі як зміни сприйняття відчуття, запам'ятовування, відтворення, неадекватність реагування, афекти. Особам, які хворіють соматичними хронічними

захворюваннями, характерні також специфічні зміни тривання психічних процесів.

Під час судово-експертного аналізу патогенного впливу соматичних захворювань на психіку людини слід ураховувати два основні види такого впливу: соматогенного і психогенного. Вони виявляються в комплексі, проте в різних співвідношеннях.

Соматичний вплив хвороби на психіку зумовлений безпосереднім впливом на центральну нервову систему біохімічних і фізіологічних чинників, пов'язаних з конкретною соматичною патологією, а також під впливом больових відчуттів. Соматогенний вплив виявляється в онкохворих у зв'язку з інтенсивним больовим синдромом, при хворобах нирок і печінки – через інтоксикацію, при серцево-судинних захворюваннях і хворобах легень – внаслідок кисневого голодування. Комплекс порушень у нервовій і психічній сферах у людини під час больового синдрому, кисневого голодування й під час інтоксикації називається соматогенією, яка може виявлятися у різних психічних розладах, починаючи від неврозоподібних до психотичних станів. Як правило, інтоксикаційний вплив на центральну нервову систему при соматичних хворобах незначний. Більш суттєво впливає на психіку факт самого захворювання і його наслідки.

У рамках судової комплексної медико-психологічної експертизи можуть проводитися психогенетичні дослідження для виявлення прояву генетичних патологій (в основному тих, які передаються спадково) та їх вплив на психіку – діяльність особи. При цьому виділяються чотири напрями генетичних впливів:

- 1) дослідження траєкторій розвитку і роль генотипу і середовища;
- 2) зміни дисперсій психологічних характеристик і відносного впливу на них генотипних і середовищних компонентів;
- 3) наступність розвитку і ролі генотипу і середовища у спадковості;
- 4) зміни структури зв'язків між факторами впливу на розвиток людини і роль генотипу і середовища в коваріаціях, що виявляються між психологічними характеристиками.

Однак щодо психогенетичних досліджень, які мають на меті встановлення спадкової (генетичної) передачі психологічних відхилень в когнітивних, емоційних і вольових процесах, є певні застереження. Тут немає жорсткого детермінізму. Наприклад, про це свідчать дослідження аутизму з допомогою близнюкового методу. У дизиготних близнюків, якщо один характеризується аутизмом, то другий не має ознак цього відхилення. У монозиготних близнюків, якщо один характеризувався аутизмом, то другий також відзначався аутизмом менше ніж у 40%. Оскільки МЗ близнюки є фактично клонами, копією один одного в біологічному сенсі, то брак аутизму більше ніж у половини таких близнюків (коли один із пари характеризується аутизмом) свідчить про:

- 1) неможливість дії лише біологічних причин в аутизмі;
- 2) роль соціальних факторів;

3) вибіркковість дії генетичних факторів.

Психогенетичні чи психолого-генетичні дослідження виявляють роль і взаємодію факторів спадковості й середовища в формуванні індивідуальних відмінностей за синологічними і психофізіологічними ознаками.

У будь-якому разі психологічні фактори розвитку особистості заслуговують уваги (очевидно, про передачу спадково потенційних можливостей захворюти серцево-судинними, онкологічними, пульмонологічними й іншими захворюваннями) і якщо такі факти виявляються, вони можуть бути предметом аналізу психогенетиків під час проведення медико-психологічної експертизи. Проводити медико-психологічну експертизу має психолог (юридичний) і лікар – фахівець у галузі хвороб, які переніс чи якими хворіє підекспертний, а також лікар чи біолог, який спеціалізується в галузі генетики людини.

Під час проведення медико-психологічної експертизи можуть вирішуватися питання щодо: наявності чи браку самостійного захворювання, стану здоров'я, впливу захворювання на психічну сферу людини, встановлення дефектів органів відчуття (зору, слуху, нюху, смаку, дотику) їх впливу на здатність особи сприймати дії, події, факти, можливість розуміти та відтворювати інформацію про події, особи, факти, які цікавлять суд, встановлення можливого захворювання соматичними хворобами в минулому та їх впливу на психіку, зокрема, наявності внутрішніх, природових травм, черепно-мозкових травм, хвороб спинного і головного мозку, їх наслідків для психічного розвитку, спадкової обтяженості, «отримання» (на генетичному рівні) захворювань, якими хворіли батьки, та впливу цих генетично переданих хвороб на психічний розвиток підекспертного.

4.3. Психолого-дефектологічна комплексна експертиза

Близькою до медико-психологічної експертизи є психолого-дефектологічна комплексна експертиза. Предметом дефектології є закономірності й особливості розвитку дітей з фізичними і психічними вадами, навчання і виховання таких дітей. На стику дефектології і психології розвинулася спеціальна психологія, яка трактується як розділ дефектології. Водночас дефектологія виділяється як комплексна наука про причини, механізми розвитку особи з психофізичними відхиленнями. Вона розробляє науково обґрунтовані медико-психолого-педагогічні корекційні впливи на таких осіб.

Спеціальна ж психологія – це галузь психологічної науки, що вивчає своєрідність психічного розвитку осіб з психофізичними порушеннями. Її частиною є психологія розумово відсталості дитини, яка досліджує своєрідність психології дітей із психофізичними порушеннями. Предметом спеціальної психології є психічні явища, процеси, стани та психічні властивості, що виявляються в поведінці, діяльності, спілкуванні. Спеціальна психологія вивчає розвиток дитини в патогенних, несприятливих умовах. Водночас маються на увазі, в першу чергу, соціальні умови, що призводять

до розумової відсталості. А ознаками останньої є виразне, незворотне системне порушення пізнавальної діяльності, яке виникає внаслідок дифузного органічного пошкодження кори головного мозку.

Видами розумової відсталості є олігофренія та деменція. Олігофренією є вид розумової відсталості, який виникає внаслідок органічного пошкодження мозку в пренатальний, натальний та післяродовий період (до 3 років) і виявляється в тотальному недорозвитку.

Деменцією є вид розумової відсталості внаслідок пошкоджень кори головного мозку в період після 2–3 років та виявляється у зниженні інтелектуальних і розпаді сформованих психічних функцій.

Цитований вище професор О. Слободяник вважає, що олігофренія – це вроджене слабоумство, недорозвиненість психіки, зупинка подальшого розвитку, отже, належить до предмета психіатрії. Причинами олігофренії можуть бути утробні травми, інтоксикації (алкоголізм, наркотизм), інфекції, пологові травми, травми та інфекції перших років життя. У деяких випадках олігофренія пов'язана із захворюванням залоз внутрішньої секреції.

Деменцією цей учений вважає недоумство, набуте внаслідок якоїсь хвороби. З огляду на це, в олігофренії виділяють три ступені відсталості: дебільність, імбецильність, ідіотія. За наявності дебільності має місце легка розумова відсталість. При імбецильності виразно виявляється розумова відсталість, яка супроводжується глибоким недорозвитком рухової сфери, уваги, браку аналізу, порівняння, хаотичністю і безсистемністю мислення та ін. За наявності ідіотії грубо порушуються фізичний і психічний розвиток. Особи з діагнозом ідіотія нездатні ходити, сидіти, не можуть забезпечити елементарних своїх потреб, постійно потребують сторонньої допомоги. Їх поведінка залежить від зовнішніх обставин і стимулів.

Внутрішній світ недоступний для зрозуміння.

У психіатрії кожен ступінь олігофренії має певну вираженість: легка, середня, важка. У підручнику академіка В. Синьова та ін. вказується, що за сучасною міжнародною класифікацією психічних захворювань передбачено чотири ступені розумової відсталості:

- ☐ глибока – ідіотія;
- ☐ важка – виразна імбецильність;
- ☐ помірна – легка імбецильність;
- ☐ легка – дебільність.

У рамках цієї статті немає можливості починати дискусію про доцільність тієї чи іншої класифікації.

Очевидно, ні ідіоти, ні імбецили не можуть піддаватися психолого-дефектологічній експертизі, оскільки вони є особами з грубими (важкими) психологічними відхиленнями та нездатні усвідомлювати характер своїх дій і керувати ними, тобто під час визначення діагнозу ідіотія чи імбецильність – вони є завідомо неосудними. Досліджувати їх психологічні особливості може психіатрична чи в особливих випадках комплексна психолого-психіатрична експертиза. Щодо дебілів має здійснюватися комплексна психолого-

дефектологічна експертиза, яку мають проводити психологи (юридичні), дефектологи і фахівці із спеціальної психології. У рамках комплексної судової психолого-дефектологічної експертизи можуть проводитися дослідження з участю сурдопсихологів (за вираженою глухотою підекспертного) та тифлопсихологів (у разі глибоких порушеннях зору).

Психолого-дефектологічна експертиза може відповісти на запитання:

☐ Чи є характерною для підекспертного розумова відсталість (олігофренія) чи деменція та якого ступеня (важкості) вона є?

☐ Чи підекспертний характеризується вираженою глухотою чи глибоким

порушенням зору?

☐ Як вплинула розумова відсталість, деменція, важкі дефекти слуху чи зору на психічні процеси і стан особи та як вони виявилися в ситуації, яка інтересує суд?

Предметом комплексної психолого-дефектологічної експертизи також може бути психіка осіб із вираженими вадами мови. Таких осіб вивчає логопедія. І під час проведення названої експертизи в ній поряд із психологом мав би брати участь логопед.

Щодо осіб з аномаліями розвитку психіки є певна конкуренція між різними науками (а не лише взаємодія): дитячою патопсихологією, дитячою психіатрією, дитячою неврологією та дефектологією. Суду, який розглядає конкретне правопорушення, ніколи та й ні до чого вникати в ці тонкощі міжнаукових і міждисциплінарних зв'язків. Тому, якщо суд замість комплексної психолого-дефектологічної призначить психолого-психіатричну чи медико-психологічну експертизу і зобов'яже її провести дитячих експертів, патопсихологів чи неврологів особливої біди чи концептуальної помилки не буде, оскільки у представників цих наук предмети дослідження різні, але об'єкт один – особливості аномального розвитку психіки.

4.4. Психолого-педагогічна експертиза.

Про психолого-педагогічну експертизу вже писали раніше. Педагогіка є наукою про навчання і виховання, а тому предметом комплексної психолого-педагогічної експертизи є в'яснення особливостей формування психічних якостей людини у процесі навчання та виховання.

Під час розгляду в суді справ з участю неповнолітніх (про неповнолітніх правопорушників, чи про втягнення їх у протиправну чи антисоціальну діяльність) може виникнути потреба у в'ясненні умов і обставин, в яких формувався конкретний неповнолітній, якою була специфіка впливу на таку особу школи, сім'ї, найближчого соціального оточення, репрезентативної групи, до якої входила ця особа.

Крім психологів до складу комісії з проведення психолого-педагогічної експертизи мають входити фахівці з педагогічної, дитячої, вікової психології та педагоги. Терміном «педагог» визначається досить широке коло вчителів і викладачів. Очевидно, будь-який із них не може бути призначений

експертом. Це має бути педагог, учений із науковими ступенями чи званнями, той, хто закінчив педагогічний факультет чи відділення, або вчитель-предметник із значним досвідом виховної роботи, заступник директора навчального закладу із виховної роботи. Зрозуміло, що не може бути експертом педагог із навчального закладу, в якому навчався підекспертний.

Комплексна психолого-педагогічна судова експертиза може відповісти на запитання суду про те, як вплинула ситуація у школі, сім'ї, навчальному колективі, неформальній групі, до якої входив (ла) неповнолітній (я); якими психологічними рисами характеризувався підекспертний; чи могла обстановка у сім'ї, школі призвести до педагогічної і соціальної запущеності та як така запущеність виявилася у скоєному правопорушенні; якими мають бути особливості й засоби виправлення і перевиховання неповнолітнього (ї), чи можливе воно в сім'ї, чи є необхідними примусові заходи виховного впливу. Такими можна вважати ті, що передбачені ст. 24-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення:

передача під нагляд батькам чи особам, які їх замінюють, педагогічному чи трудовому колективу за їх згодою та громадянам на їх прохання; та ті, що передбачені ст. 97 і 105 КК України: застереження, обмеження дозвілля, передача під нагляд батькам чи особам, які їх замінюють, під нагляд педагогічного, трудового колективу, окремим громадянам,

направлення до спеціальної установи (до 3 років).

Шкода, що в адміністративному праві випала зі застосування така санкція щодо неповнолітнього правопорушника, як поміщення у спеціальні заклади (школу, професійно-технічне училище). Реалізація такої санкції була пов'язана із примусом і певною ізоляцією неповнолітнього. Вказані заклади нічого спільного із тюрмою не мали, але під час вирішення питання судом про можливість помістити неповнолітнього в такий заклад (відповідно до ст. 97 і 105 КК) необхідною була психолого-педагогічна експертиза.

Контрольні запитання.

Що таке психологічна експертиза як вид діяльності психолога?

В чому полягає відмінність психологічного дослідження від психологічної експертизи?

Які основні види експертних завдань стоять перед психологами?

Хто такий експерт і який у нього статус експерт?

Що таке компетентність і в чому полягає компетенція судового експерта-психолога?

В чому полягає сутність судово-психологічної експертизи?

Що є підставою призначення психологічної експертизи судом?

Що являє собою комплексних судово-психологічних експертиза?

В чому полягає зміст психолого-психіатричної експертизи?

Які сутнісні характеристики медико-психологічної експертизи?

Зміст психолого-дефектологічної комплексної експертизи.

Сутність і мета психолого-педагогічної експертизи.

Якими юридичними документами регламентуються організаційно-правові засади проведення судово-психологічної експертизи?

Які права й обов'язки психолога-експерта, який проводять судово-психологічну експертизу?